

נאמנות עד אחד לאסור

א. למדנו שהעד נאמן להתיר באחד משני מצבים: א) בדבר שלא ידוע אם הוא אסור או מותר, כשלא אתחזק איסורא¹. ב) כשאתחזק איסורא אך הדבר בידו². הוא לא נאמן להתיר כשאתחזק איסורא והדבר אינו בידו. מה כוח העד לאסור? נאמנותו לאסור מקבילה לנאמנותו להיתר³? או שאולי לאסור נאמן תמיד⁴? ואולי להפך, לאסור הוא לא נאמן אף פעם?

מה היית עונה? אתה רואה סיבה לחלק בין הנאמנות להיתר לנאמנות לאסור?

מדברי אב"י בקידושין עולה שהעד נאמן לאסור תמיד⁵ (קידושין סה:):
ואמר אב"י: אמר לו עד אחד נטמאו טהרותיך, והלה שותק - נאמן, ותנא תונא: עד אחד אומר נטמאו, והלה אומר לא נטמאו - פטור; טעמא דאמר לא (שעד אחד בהכחשה לא כלום הוא), הא אישתיק מהימן.
הטהרות בחזקת היתר והן לא באחריות העד, ובכל זאת הוא נאמן לאסור אותן! ומכאן שעד אחד נאמן לאסור תמיד. רבותינו הראשונים התקשו בשאלת היחס שבין דברי אב"י בקידושין ובין דבריו בגיטין (גיטין נד:):
ת"ר: היה עושה עמו בטהרות, ואמר לו טהרות שעשיתי עמך נטמאו, היה עושה עמו בזבחים, וא"ל זבחים שעשיתי עמך נתפגלו - נאמן; אבל אמר לו טהרות שעשיתי עמך ביום פלוני נטמאו, זבחים שעשיתי עמך ביום פלוני נתפגלו - אינו נאמן. מאי שנא רישא, ומאי שנא סיפא? אמר אב"י: כל שבידו נאמן.
ומסביר רש"י (שם):
כל שבידו - לעשות בשעה שמודיעו. נאמן - ורישא כגון שעודן בידו לטמאן ולפגלן... אבל ביום פלוני שכבר יצאו מידו לאו כל כמיניה. לעשות בשעה שמודיעו.

1. למשל חתיכת בשר שלא ידוע האם היא חלב או שומן, ובא עד ומעיד שהיא שומן ומותרת באכילה.
2. למשל פירות שהיו בחזקת טבל, אך הבעלים מעיד שהופרשו מהם תרומות ומעשרות. ההפרשה 'בידו', הוא אחראי עליה ולכן הוא נאמן עליה.
3. וכשם שבאיסור יש מושג של אתחזק איסורא, שכדי לגבור עליו יש צורך בדין בידו, כך בהיתר יש מושג של אתחזק היתרא, דבר שהיה בחזקת היתר ברורה, וכדי לגבור עליו יש צורך בדין בידו.
4. ואין מושג כזה, אתחזק היתרא, שמקביל לאתחזק איסורא.
5. למעט מקרה שבו הבעלים מכחישים אותו, שכן עד אחד בהכחשה לאו כלום הוא.

ומכאן שהעד נאמן לאסור רק כאשר הדבר בידו! רבא שם אמנם חולק וסובר שנאמן גם כשהדבר אינו בידו בשעת העדות, והוא מעמיד את הסיפא במקרה שבו העד היה יכול לספר על האירוע לפני כן ולא סיפר (שם):

רבא אמר (הסיפא נאמרה) כגון דאשכחיה ולא אמר ליה ולא מידי (כאשר נפגשו פעם נוספת לאחר סיום העבודה ולא אמר לו כלום), ולבתר הכי אשכחיה ואמר ליה (במקרה הזה הסיפא אמרה שאינו נאמן⁶).

אולם, גם לדעתו הנאמנות⁷ נובעת מכך שהדבר היה בידיו בעבר, וכך כותב הרא"ש (גיטין ה, ח):

דאע"ג דמהימן ליה הכא שאינו בידו היינו משום שהיה תחילה בידו אבל היכא שלא היה בידו מעולם לא.

בכל מקרה דברי אביי ודאי קשים: בגיטין אביי סבור שעד אחד נאמן לאסור רק כשהדבר בידו, כשהוא פועל שעובד בטהרות ויכול לטמא אותן, ואילו בקידושין הוא סבור שנאמן תמיד! שאלה זו הובילה את רבותינו בעלי התוספות להבין אחרת את הסוגיה בקידושין. לדעתם, האיסור נובע מהשתיקה שנתפסת כהודאה ולא מכוח העדות. וכך כותב ריטב"א בשם ר"ת (קידושין סה:):

ותירץ הוא ז"ל דהתם (בגיטין) כשאין בעלים יודעים בדבר, שהרי הטהרות ברשות פועל נטמאו, וכי שתיק אידך הוה ליה כאומר איני יודע ולפיכך אין העד נאמן, אבל הכא (בקידושין) שהטהרות ביד בעלים ואית להו למידע, כי שתיק הוה שתיקתו הודאה ולפיכך נאמן, לא משום עדות העד דהא לאו בידו אלא משום הודאתו של זה, וכן בחלב וכן בשורו, הילכך מי שאמרו לו נתנסך יינך ברשותך צריך שלא ישתוק דאי לא הויה שתיקתו הודאתו ואסור.

וכך כתבו התוספות (שם):

ושותק דאמר בשמעתין דנאמן נראה לר"י דהיינו בדבר שיש לו לידע כגון שאמר לו נתנסך יינך בפניך דומיא דאכלת חלב אבל אם אמר לו נתנסך יינך שלא בפניך ושותק ההיא שתיקה אינה כהודאה שלכך לא ישיב לו לפי שלא היה יודע בירור הדבר.

כך עולה מההסבר של הגמ' לצורך בשלושת המימרות של אביי (שם):

וצריכא; דאי אשמעינן הך קמייתא (אמר לו עד אחד שחייב קרבן ושתיק), אי לאו דקים ליה בנפשיה דעבד, חולין בעזרה לא הוה מייתי (ולכן שתיקתו מתפרשת כהודאה), אבל נטמאו טהרותיך, מימר אמרינן: האי דשתיק - דסבר חזי ליה בימי טומאתו (הטהרות ראויות לי בימי טומאתי ושתיק כי לא אכפת לו, ולכן צריך לחדש ששתיקה כהודאה גם במקרה הזה); ואי אשמעינן הא

6. שכן אם באמת הטהרות נטמאו מדוע הוא לא אמר לו את זה במפגשם הראשון לאחר סיום העבודה?

7. כשסיפר לו על כך במפגשם הראשון לאחר סיום העבודה.

(נטמאו טהרותיך ושתק), משום דקא מפסיד ליה בימי טהרתו (ולכן השתיקה מתפרשת כהודאה), אבל שורו נרבע, מימר אמר: כל השוורים לאו לגבי מזבח קיימי (ושתק כי לא אכפת לו מעדות שפוסלת את בהמתו לקרבן), צריכא.

ומכאן שהמוקד בדברי אביי הוא הבנת השתיקה כהודאה⁸ ולא הכוח העצמי של העד.

ב. להבנת התוספות האיסור נובע אפוא מפרשנות השתיקה כהודאה ולא מנאמנות העד. מדוע? **הרא"ש** מסביר שהדבר נובע מכך שהטהרות בחזקת היתר, ועד נאמן נגד אתחזק היתרא רק כשהדבר בידו⁹ (רא"ש גיטין ה, ג):

יב. דבר שאין עתה בידו או לא היה בידו מעולם ואיתחזק היתרא אינו נאמן... והוא שמכחישו או שאמר איני יודע. יג. אבל אם שתק שתיקה כהודאה דמיא כדמוכח בקידושין בפרק האומר... דמודו תרוייהו באומר לו עד אחד נטמאו טהרותיך והלה שותק דנאמן... ודווקא כשאמר לו העד נטמאו טהרותיך בפניך או ידעת רגלים לדבר דומיא דאכלת חלב דכיון שאמר לו שהוא יודע בדבר ושתק ודאי הך שתיקה כהודאה דמיא אבל בענין אחר הא דשתק משום דלא ידע ולא היא כהודאה ועד אחד אינו נאמן לאסור כיון שאינו בידו.

לדבריו, אם הדבר לא היה בחזקת היתר לא היה צורך בדין בידו או בהבנת השתיקה כהודאה (שם):

כל דבר שהוא ספק ולא איתחזק לא איסור ולא היתר עד אחד נאמן לומר שהוא מותר כדמוכח בפרק האשה רבה (דף פח א) גבי חתיכה ספק חלב ספק שומן דנאמן לומר שהוא שומן, וכל שכן אם הוא אומר חלב הוא שנאמן כיון דלא איתחזק לא איסור ולא היתר.

חזור אל שאלת היחס בין הנאמנות להיתר לנאמנות לאסור וסכם את עמדת הרא"ש.

אין הבדל בין הנאמנות לאסור לנאמנות להיתר, וכשם שיש מושג של איתחזק איסורא כך יש מושג של איתחזק היתרא, ותמיד נאמן באחד משני מצבים: לא איתחזק, איתחזק ובידו.

8. והצורך בשלושת המימרות הוא לומר שבשלושת המקרים שתיקה נחשבת כהודאה, ולהוציא מההו"א שבחלק מהמקרים השתיקה נובעת מאי אכפתיות לדברי העד (כי עדותו באה רק לטמא טהרות או רק לפסול בהמה לקרבן).

9. ובגיטין יש לעד נאמנות משום שהדבר בידו, באחריותו, שהרי הוא הפועל שהיה אחראי על העבודה שבה הטהרות נטמאו.

ג. התוספות בקידושין עונים תשובה אחרת. לאחר שהם מסכמים את העולה מהסוגיות בגיטין וקידושין לשיטתם, שעד נאמן לאסור מדין בידו או מדין שתיקה כהודאה, הם דנים ביחס שבין הדברים לכלל 'עד אחד נאמן באיסורין' (שם):
וצריך לומר דהא דאמר בכל דוכתין (גיטין דף ב:): עד אחד נאמן באיסורין היינו דוקא להתיר כגון בשר זו מנוקרת או חתיכה זו של שומן אבל לאסור הדבר אינו נאמן אלא כמו שפירשת¹⁰.

מה ישיבו התוספות לשאלת היחס בין הנאמנות להיתר לנאמנות לאיסור? מה המקרה שבו הם יחלקו על הרא"ש?

לדבריהם, העד נאמן רק להתיר אך לא לאסור¹¹. המקרה שבו הם יחלקו על הרא"ש הוא חתיכה שלא ידוע אם היא אסורה או מותרת, חלב או שומן, והעד מעיד שהיא אסורה: לדעת הרא"ש העד נאמן לאסור – אם הוא נאמן להתיר אז ודאי שהוא נאמן לאסור! לדעת התוספות העד נאמן רק להתיר, אך לא לאסור. ונשים לב: גם לדעת התוספות ודאי שהחתיכה תהיה אסורה מדין ספקא דאורייתא לחומרא. ההבדל ביניהם הוא שלדעת הרא"ש החתיכה תהיה אסורה בוודאי, בעוד שלדעתם היא תהיה אסורה רק מספק¹².

חשוב: מהי סברת התוספות? מדוע העד נאמן רק להתיר ולא לאסור?

ד. הראשונים הספרדים האריכו להקשות על פרשנות התוספות לסוגיה בקידושין, ונפגש עם שלוש מהקושיות המרכזיות. הקושי הראשון הוא מלשונו של אב"י שאמר שהעד נאמן, בעוד שלדבריהם הוא אינו נאמן והאיסור נובע מההודאה (רשב"א שם):
ואינו מחוור דא"כ לאו משום דמהימן אלא משום דהודאת בעלים כמאה עדים, ולישנא דקאמר א"ל עד אחד כו' נאמן משמע דמשום נאמנותו דעד הוא.

10. מדין בידו או מדין שתיקה כהודאה.

11. לאסור הוא נאמן רק מדין שתיקה כהודאה או מדין בידו. אם ניזכר בדף הראשון, יש כאן ביטוי לתפיסה שהנאמנות של לא אתחזק והנאמנות של אתחזק ובידו הן שתי נאמנויות נפרדות, ולכן יכול להיות מצב שבו יהיה נאמן רק מאחד הדינים, הנאמנות של בידו. לתפיסות האחרות שהוצגו שם (שבידו רק גובר על אתחזק, ומהותית זה אותו סוג נאמנות) קשה להבין זאת.

12. הנפקא מינות יכולות להיות מה יהיה הדין באיסור מדרבנן: לדעת הרא"ש יש לאסור גם בדרבנן, בעוד שלתוספות אולי יש להתיר בדרבנן, שהרי ספק דרבנן לקולא. נפקא מינה נוספת תהיה מה יהיה הדין אם יאכל את החתיכה: לדעת הרא"ש אולי ילקה, שהרי החתיכה אסורה בוודאי, בעוד שלפי התוספות היא אסורה רק מדין ספקא דאורייתא לחומרא ולא ילקה.

הקושי השני הוא ממחלוקת אביי ורבא המובאת בהמשך הסוגיה. אביי יישם את הדברים גם בדבר שבערוה, כשעד אחד העיד שאשתו זנתה ושתק, ורבא חלק על כך (שם): איבעיא להו: אשתו זינתה בעד אחד, ושותק, מהו? אמר אביי: נאמן; רבא אמר: אינו נאמן, הוי דבר שבערוה, ואין דבר שבערוה פחות משנים.

והנה, עמדת רבא מובנת אם נבין שהנאמנות נובעת מכוח העד, שכן לעד יש נאמנות רק באיסורים ולא בדבר שבערוה. אך אם האיסור נובע מהשתיקה שמתפרשת כהודאה, אז מדוע שיהיה חילוק בין איסורים לדבר שבערוה, הרי הודאה אוסרת גם בדבר שבערוה! וכך שאל הריטב"א (שם):

חדא מדאמרינן עלה בשמעתין איבעיא להו אשתו זינתה בעד אחד מהו אביי אמר היא היא רבא אמר הוי דבר שבערוה ואין דבר שבערוה פחות משנים, ואי סלקא דעתך דטעמא דאביי משום דשתיקה כהודאה דמיא היכי פליג עליה למימר דאין דבר שבערוה פחות משנים, דהא מכיון דאודי דזינתה שויא אנפשיה חתיכה דאיסורא אפילו במודה לגוי שאינו בן עדות כלל או במודה בעצמו.

הקושי השלישי הוא מההוכחה של אביי (שם):

אמר אביי: מנא אמינא לה (שעד אחד נאמן להעיד על זנות אם הבעל לא מכחישו)? דההוא סמיא (עיוור) דהוה מסדר מתנייתא קמיה דמר שמואל¹³, יומא חד נגה ליה ולא הוה קאתי, שדר שליחא אבתריה. אדאזיל שליח בחדא אורחא, אתא איהו בחדא. כי אתא שליח, אמר: אשתו זינתה, אתא לקמיה דמר שמואל, א"ל: אי מהימן לך זיל אפקה (תוציא אותה, היא אסורה עליך), ואי לא – לא תפיק; מאי לאו אי מהימן לך דלאו גזלנא הוא (ומכאן שעד אחד נאמן גם בזנות). ורבא? אי מהימן לך כבי תרי (אם הוא נאמן עליך כשני עדים) זיל אפקה, ואי לא – לא תפקה.

והנה, במקרה הזה הבעל ודאי לא ידע אם העד צודק או לא – הבעל הלך בדרך אחת והשליח בדרך אחרת – ובכל זאת אביי טען שהעד נאמן! ומכאן שלדעתו הנאמנות נובעת מכוח העדות ולא מפרשנות השתיקה כהודאה, וכך מקשה הריטב"א (שם):

ועוד מההוא עובדא דסמיא דמסתייע אביי דעד אחד מהימן, והתם אין שתיקתו של סומא הודאה דהא לא ידע במילתא כלל דאיהו אתא בחדא אורחא ושליח בחדא אורחא, ותו מאי האי דאמר אביי אי מהימן לך דלאו גזלן הוא זיל אפקה, וכי הוי העד גזלן מאי הוי דהא כיון דמשום הודאתו מיתסרא עליה לית לן למידק בסהדא כלל אם הוא פסול או כשר.

13. פירוש חברותא שם: מעשה בסומא שהיה רגיל לסדר ברייתות לפני שמואל, וביום מן הימים אחר אותו סומא לבוא, ושלח שמואל שליח אחריו שימהרנו לבוא; הלך השליח בדרך אחת לביתו של הסומא, ואילו הסומא הלך באותה עת בדרך אחרת לבית מדרשו של שמואל; כשחזר השליח מביתו של הסומא, העיד לסומא על אשתו, שזינתה באותה עת, ובא הסומא לפני שמואל לשאול בדינו, אם מותרת היא לו.

סכם את שלושת הקושיות של הראשונים הספרדים על פרשנות התוספות.

ה. קשיים אלו הובילו אותם לדרך אחרת לפיה לעד נאמנות עצמית לאסור. לדעתם, השתיקה המוזכרת בסוגיה היא רק דוגמה למקרה שבו הבעלים לא מכחיש את העד (רשב"א שם):

הלכך לאסור את המותר דליכא למימר איתחזק היתירא¹⁴ דלא אמרינן ליה בשום דוכתא ע"א נאמן בין שתק הלה בין אמר איני יודע.

השאלה שעומדת בפניהם היא כמובן כיצד להסביר את הסוגיה בגיטין שהובילה את התוספות לפירושם: אם העד נאמן לאסור תמיד, אז מדוע יש צורך בגיטין בדין בידו? נלמד את תשובתם בלשון הריטב"א (שם):

דשאני התם שהוא פועל ושומר באותן טהרות וזבחים לעשותן בכשרות ובטהרה וחזקה הוא דעביד הכי ולא יטמא ולא יפגל אפילו בשוגג (ולכן יש צורך בדין בידו כדי לגבור על החזקה הזו), ולא עוד אלא דכיון דהחזיר לו טהרותיו ולא אמר לו כלום¹⁵ הרי הוא כאילו הודה באותה שעה שהן טהורות ושוב אינו חוזר ומגיד שהיו טמאות... הלכך כל כי האי גונא דין הוא שלא יהא נאמן אלא היכא שבידו.

הסבר את תשובת הראשונים: מהן שתי הסיבות לכך שיש שם צורך מיוחד בדין בידו?

1. ננסה להתבונן בסברת התוספות, הקשה לכאורה: כיצד יתכן שהעד נאמן רק להתיר ולא לאסור? מדוע? ר' אשר וייס טוען שכדי להבין זאת עלינו להבין בדרך אחרת את נאמנות העד להתיר (מנחת אשר גיטין סימן ד):

דהנה נראה דבאמת אין נאמנות ע"א באיסורין גדר נאמנות וביורור כשאר גדרי הנאמנות של עדים אלא גדר הלכתא דא דע"א נאמן באיסורין הוא דין בהנהגת איסור והיתר, דזה הוא דין התורה דכשאדם אומר על דבר שהוא היתר אין עלינו לחשוש שמא איסור הוא, ונמצא דאין העד מברר את הספק אלא דעדותו היא סיבה שלא נסתפק בו כלל, דיש לנו לסמוך על דבריו ולא נחדש ספק בדבר... ובדרך זה מובנת

14. כלומר, יש לדעתם רק מושג של איתחזק איסורא שנובע מחומרת האיסור, שעד אחד לא נאמן מול אתחזק איסורא אלא כשהדבר בידו, אך אין מושג מקביל של איתחזק היתרא, וממילא עד אחד נאמן לאסור תמיד!

15. שהרי יש על הפועל חובה לדווח מה אירע עם הטהרות.

שיטת התוספות בקידושין דרק להתיר נאמן ולא לאיסור, ואם גדר נאמנות יש כאן קשה לחלק בין להתיר או לאסור דהלא פשוט בכל מקום דהנאמן להיב נאמן לפטור וכן הוא בנפשות ובממון ובמלקות וסברא פשוטה היא ומאי שנא ע"א באיסורין, אלא נראה אף מזה דאין כאן גדר נאמנות אלא דין הנהגה באיסור והיתר ויש לומר דרק להתיר אמרה תורה די שסמוך על אדם כשר מישראל ולא לחדש ספק אבל לא בע"א המעיד לאסור.

התבונן היטב בדברים: מהי ההבנה שר' אשר וייס שולל? מהי ההבנה שהוא מאמץ? כיצד היא מסייעת להבין את דברי התוספות?

ההבנה שר' אשר שולל היא שהעד נאמן לברר את הספק. לפי הבנה זו לא מובן מדוע שהעד יהיה נאמן רק להתיר ולא לאסור: אם הוא נאמן לברר מהדבר מותר, מדוע שהוא לא יהיה נאמן לברר מהדבר אסור? ההבנה שהוא מציע היא שהתורה חידשה שמותר לסמוך על אדם שאומר שהדבר מותר ואין כאן כלל ספק. החידוש הזה שייך רק כשהוא אומר שהדבר מותר, שלא מתעורר בכלל ספק ודיון ומותר לסמוך עליו¹⁶. אך אם הוא אומר שהדבר אסור, אז אמנם ודאי שלא נתיר, שהרי ספקא דאורייתא לחומרא ועדותו יצרה ספק, אך הדבר אסור רק מתורת ספק והעד לא נאמן לפשוט את הספק ולהכריע בוודאות שהדבר אסור.

ננסה לסכם לסיום:

מה היחס בין הנאמנות לאסור לנאמנות להתיר?

(א) לדעת הראשונים הספרדים העד נאמן לאסור תמיד. זאת משום שלדעתם אין מושג של איתחזק היתרא שמקביל למושג איתחזק איסורא, וכך הם לומדים מדברי אביי בקידושין¹⁷.

(ב) לדעת הרא"ש הנאמנות לאיסור זהה לנאמנות להתיר, והעד נאמן לאסור באחד משני מצבים: כשלא אתחזק היתרא או כשאתחזק היתרא והדבר בידו¹⁸.

(ג) לדעת התוספות יש לעד נאמנות להתיר בלבד, אך לא לאסור¹⁹.

16. ותנסו לדמיין חתיכת בשר שאתם לא יודעים אם היא מותרת או אסורה, ומישהו אומר לכם שהוא יודע שהיא מותרת – זה לא דומה לעד שהעיד בבית דין ובירר את הספק, אלא שאתם יכולים לסמוך עליו וממילא אין כאן בכלל ספק ודיון.

17. והשתיקה המוזכרת בסוגיה היא לדעתם רק דוגמה למקרה שבו הבעלים אינו מכחיש את העד, והעד היה נאמן בכל מקרה שבו הבעלים לא היו מכחישים אותו.

18. בסוגיה בקידושין נאמן לדעתו רק מדין שתיקה כהודאה (ורק כשהיא מתפרשת כהודאה) משום שמדובר על אתחזק היתרא ואינו בידו.